

Haydut ve Devlet: Yermak'ın Batı Sibirya Seferi

Mesut KARAKULAK*

Özet

Tarihin müphem alanlarından birini oluşturan Sibir Hanlığı hakkında bilgilerimiz oldukça azdır. Bu hanlık hakkında en ayrıntılı bilgileri dini-mitolojik temelde yazılmış olan Rus kronikleri vermektedir. Bu çalışma XVI. yüzyılın ikinci yarısında kurulduğu varsayılan Sibir Hanlığının Yermak ve yoldaşları tarafından işgalini konu almaktadır. Rus kronikleri ve muhtelif resmi yazışmalar temelinde ele alınacak bu araştırma, Sibir tarihinin tartışmalı işgal sürecini değerlendirmekle birlikte Yermak ve Küçüm Han'ın mücadelesi hakkında muhteva sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sibir Hanlığı, Yermak, Küçüm Han, Ruslar, Stroganovlar.

Bandit and State: Western Siberia Expedition of Yermak

Abstract

The history of the Siberian Khanate is one of the ambiguous areas of Turkish historiography and there is little information about it. The most detailed information about this khanate are provided by the Russian chronicles written on a religious-mythological basis. This study focuson the occupation of the Siberian Khanate, which was established in the second half of the sixteenth century, by Yermak and his comrades. The occupation process of Siberia, which is highly controversial in historiography, will be evaluated within the framework of the struggle between Yermak and Küçüm Khan on the basis of Russian chronicles and various official correspondences.

Keywords: Siberian Khanate, Yermak, Küçüm Khan, Russians, Stroganovs

* Dr. Araş. Gör. Ordu Üniversitesi Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, mesut.karakulak@hotmail.com

Giriş

Sibir¹ Hanlığı ve havalisindeki coğrafyada kadim zamanlardan beri Türk kavimlerinin otokton halk olarak hüküm sürdüğü bilinmektedir². Türk ve Rus araştırmacıların bir kısmı Sibirya coğrafyasında bulunan Türk bakiyelerinin bölgeye sonradan geldiğini iddia etmektedir. Bu iddia kabul edilir değildir³. Ancak Sibirya gibi muazzam genişlikteki toprakların her bölgesinde Türk kavimlerinin bulunduğunu savunmak da mantıkla uyuşmamaktadır⁴. Bilhassa Batı Sibirya’da yayılmış olan Sibir Hanlığının müphem sınırları içerisinde Türk kavimlerinin yaşadığı tarihi bir gerçektir. Ancak bu Türk-Tatar Hanlığının, Tobol, Tura, İşim ve İrtiş ırmakları çevresini kapsadığı bilinmektedir⁵.

Tarihsel süreçte Sibir Hanlığı’nın nasıl teşekkül ettiği önemli sorunlardan birini teşkil etmektedir. XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Moğol İstilası (1220) ile beraber Cengiz Han hakimiyetine giren Batı Sibirya’da yönetim Kırgız törelerinden Mamık oğlu Taybuğa Han’a verilmiştir. Böylece İrtiş, Tobol, Tura nehirleri bölgesindeki topraklar Taybuğa’nın yönetimine geçmiş; ölümünden sonra oğlu Hoca Han onun ardından da başkent Çingi Tura (Tümen)’da hâkim olan Mar Han, yönetici tayin edilmiştir⁶. XV. Asırda Sibir yurdunun Deşti-Kıpçak’ta süregelen güç mücadelesinin saç ayaklarından birini oluşturması hâkim sembolün de sürekli değişmesine sebebiyet vermiştir. Nitekim bölgedeki kaotik durum Sibir Hanlığının da (1464-1495) kurucusu kabul edilen Şibani oğullarından İbak Han (Upak)’ın hâkim olması ile bir müddet durulmuştur İbak döneminde Sibir Hanlığı kısa zaman içerisinde bölgede önemli bir güç haline gelmiş, hem bölgedeki muhtelif Türk kavimlerini baskısı altına almış hem de doğrudan sınırı olmamasına rağmen Moskova Büyük Knezliği’ne kafa tutabilmiştir⁷.

İbak Han’ın hakimiyeti Taybugaoğullarından Muhammed tarafından öldürülmesi ile son bulmuştur. İbak Han dönemindeki ihtişamını kısa sürede kaybeden Sibir Hanlığı

1- Sibir adının ilk defa Çin yıllığı Yuan Chao Mi Shi’de geçtiği ileri sürülse de söz konusu ismin Moğol kaynağı olan Moğolların Gizli Tarihi’nde (1240) öncelikle zikredildiği bilinmektedir. Sibir tarihi uzmanlarından G. F. Miller ise bölgesinin asıl isminin İsker olduğunu Sibir adının sonradan bölge halkları tarafından verildiği iddia etmektedir. XII-XIV İslam müelliflerinden olan Reşidüddin Fazlullah ve Şihabeddin Ömer eserlerinde bölgeyi Bilad-ı Sibir, I-Sibir ve İbir Sibir ve Es-Sibir olarak adlandırmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bknz, H. H. Howorth “Two Early Sources for Mongol History” The Journal of the Royal Asiatic Society, C. XV, S. 4, Ocak 1883, s. 346-356; Akdes Nimet Kurat, Ahmet Temir, “Sibir (Sibirya) Hanlığı, Türk Dünyası El Kitabı (Coğrafya-Tarih), C. I., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2001, s. 587; Serkan Acar, “Sibir Hanlığı”, Avrasya’nın Sekiz Asrı Çengizoğulları, Ötügen, İstanbul 2017, s. 388-389.

2- Sibir Tarihi hakkında Çarlık dönemindeki çalışmaları için bknz., Fatih Ünal, “Çarlık Döneminde Rusların Sibirya Araştırmaları, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 8, S. 41, Aralık 2015, s.613-647; Yine Sibir tarihi üzerine yapılan çalışmaların toplandığı mecmu için bkz., Murat Özkan, “Sibir Araştırmalarına Dair Bir Rus Mecmuasının Tetkiki: ‘Sibirskiy Vestnik’, SUTAD, Nisan 2019, s. 45, s. 307-332.

3- N. A. Tomilov, Batı Sibirya Türkleri, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay. İstanbul 2013, s. 7.

4- Yu. A. Gagemeyster, Statistiçeskoe Obozrenie Sibiri, I, Sanktpeterburg 1854, s.1-3.

5- Akdes Nimet Kurat-Ahmet Temir, “Sibir (Sibirya) Hanlığı”, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1976, TKAE, s.958. Fatih Ünal, “Geçmişten Günümüze As-Tarhan (Astrahan/Hacı Tarhan), A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 38, Erzurum 2008, s. 235-140.

6- Hadi Atlası, Sibir Tarihi, TTK, Ankara 2016, s.2-3.

7- Serkan Acar, “Sibir Hanlığı”, Avrasya’nın Sekiz Asrı Çengizoğulları, Ötügen, İstanbul 2017, s. 391-392

yönetimi, Kazan Hanlığı ve Nogay Orda'sının baskıları neticesinde başkent Çingitura'yı terk etmek zorunda kalmıştır. İrtiş Nehri istikametinde ilerleyen Muhammed Han günümüzdeki Tobolsk şehri yakınlarında bulunan İsker (Sibir) şehrini inşa ettirerek yönetim merkezi yapmıştır⁸. Muammed Han'ın ölümünü müteakip Kasım ve Angiş Hanlar yönetimi devralmıştır⁹. Onların ardından ise 1530'da Yadiğâr Han ve kardeşi Bekbulat Han Sibir Hanlığı'na cülus etmişlerdir. Yadiğâr Han dönemi Türk-Tatar tarihinde en önemli kırılmaların yaşandığı bir sürece denk gelmiştir. Bilhassa 1552 yılında Kazan Hanlığının Ruslar tarafından işgali Sibir tarihinin dönüm noktasını teşkil etmektedir. İdil-Ural bölgesinin kaybedilmesi Türk hakimiyet sahasının savunmasız bırakmış bu süreç 1556'da Astarhan'ın ve Nogay Orda'sının da Rus işgaline uğramasının yolunu açmıştır. Sibir Hanlığı ile komşu haline gelen Moskova Knezliği, Yadiğâr Han'ı son derece endişelendirmiştir. Tüm bu olumsuz gelişmelerin üzerine Şibanoğullarının Sibir Hanlığı'nı tehdit ederek hak iddia etmesi Yadiğâr Han'ın vakit kaybetmeden 1555 yılında Çar IV İvan'a elçi göndererek askeri yardım karşılığında himaye talebinde bulunmasına neden olmuştur. Bu tarihten itibaren Sibir Hanlığı şeklen Moskova Knezliğine bağımlı hale gelmiştir¹⁰.

Tarihsel perspektifte düşünüldüğünde bu döneme kadar Rusların Sibirya havalisindeki ilişkileri yok denecek kadar azdır. Dolayısı ile bölge hakkında az malumati olan Rusların bu dönem için Sibirya'yı işgal düşüncesi olduğu düşünülmemektedir. Zaten Yadiğâr Han ve kardeşi Bekbulat'ın 1563'de Şibanoğullarından Küçüm Han¹¹ tarafından öldürülmesi ve Rusların hiçbir şekilde askeri destek göndermemesi bu durumu kanıtlar niteliktedir¹².

Sibir Hanlığı, Küçüm Han¹³ döneminde kısa sürede eski kuvvetine ulaştı. Moskova

8- Hadi Atlasi, Sibir Tarihi, s.21

9- İogan Ebergard Fişer, Sibirskaya İstoriya s Samago Otkrıtiya Sibiri Do Zavoyevaniya Sey Zemli Rossiyskim Orujiem, Sanktpeterburg 1774, s. 95

10- Akdes Nimet Kurat Ahmet Temir, Sibir Hanlığı", Türk Dünyası El Kitabı, s. 438.

11- Küçüm Han'ın babasının ismi üzerinde Rus kronikleri farklı bilgiler sunmaktadır. Undolsk yazmasında "Кучум Муртазаев Şıçevsk yazmasında "Кучюм Мартазъев"; Stroganov' kroniğinde ise Murtazelı biçimindedir. Yesipovskaya Letopis Po Buzunovskomu Spisku", Sibirskiya Letopisi, Imperatorskaya Arheografıçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907. (Bundan sonra, YSP. LTP. BZN. SPS). YSP. LTP. UND. SPS, s.172; STR. LTP. SPSK. SPS, s.1.

12- İlyas Topsakal, Sibirya Tarihi, Ötüken, İstanbul 2017, s. 70

13-Küçüm Han'ın şeceresi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Yesipov Kroniği'nde "Tsar Kuçyum Murtazeyev" (Царь Кучюм Муртазеев) şeklinde yazılı olan Küçüm'ün şeceresi Cengiz Han'a dayanır. Ebu'l-Gazi'de: "Cengiz Han, oğlu Cuci Han, oğlu Şeyban Han, oğlu Bahadır Han, oğlu Cuci Boğa, oğlu Badakul, oğlu Münge Timur, oğlu Bin Kondu Oğlan, oğlu Ali Oğlan, oğlu Hacı Muhammed Han, oğlu Mahmudek Han, oğlu Ayak Han, oğlu Tuluk Han, oğlu Şamay Sultan, oğlu Uraz Sultan, oğlu Bahadır Sultan Mahmud Han, oğlu Murtaza Han, oğlu Gücüm Han" şeklindedir. Bkz, Ebu'l-Gazi, Ebu'l-Gazi Bahadır Han, Türk Şeceresi, s.157; Miller, ise yine Ebu'l-Gazi'nin el yazma eserinden aktardığı üzere Küçüm'ün şeceresini şöyle aktarır: "Çingiz Han, oğlu Çuçi, oğlu Şeyban (Buhara'da hüküm sürmüş ve Müslümanlığı kabul etmiş), oğlu Batur Han, oğlu Çuçi Han, oğlu Badakul, oğlu Munga Temir, oğlu Bek Ondi Oğlan, oğlu Ali Oğlan, oğlu Adstment Han (Hacı Muhammed olmalı) Adstment Han'ın iki oğlu olmuştur. İbak ve Mahmut Han- oğlu Mahmut Han, oğlu Murtaza Han, oğlu Küçüm Han", Miller, Opisanie Sibirskago Tsarstva, s.51; Kadir Ali Bek Celayiri'nin eserinde

yönetimi ile dengeli bir politika izleyen Küçüm Han, Yadigâr Han'dan kalma bağlılık ilişkilerini devam ettirmiş gibi görünse de karşılıklı çıkar ilişkileri çok uzun süre devam etmemiştir¹⁴. 1573'de Rus Çarlığı içerisinde nüfuzlu ailelerden olan Stroganovların¹⁵ istediği üzerine Kazak Ordaları ile ticari ilişkileri geliştirmek adına Moskova'dan yola çıkan Çar IV. İvan'ın elçisi Tretyak Çebukov'un Küçüm Han'ın yakınlarından Muhammed Kul tarafından öldürülmesi Sibir Hanlığı ile Moskova yönetimi arasında ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur¹⁶. Küçüm Han'ın Ruslara karşı cüretkâr faaliyetlerinin arkasında şüphesiz Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti'nden destek alacağı düşüncesi yatmaktaydı. Bilindiği üzere Kazan ve Astarhan'ın kaybedilmesi Osmanlı Devleti'nin Rus tehdidini fark etmesini sağlamıştır. Akabinde bölgeye 1569'da yapılan başarısız Astarhan seferi bu tehdidi derinleştirmiştir. Buna karşın Küçüm Han'ın bu düşüncesi Osmanlı topraklarının Sibir coğrafyasının uzaklığı hesaba katıldığında gerçekleşmesi oldukça zordur¹⁷.

Küçüm Han döneminde Sibir Hanlığı refah ve huzurun arttığı ve önemli bir güce ulaştığı yadsınamaz bir gerçektir. Ancak bu yükseliş devri meşhur yağmacı Ataman

---

Küçüm'ün şeceresi şöyledir: Hacı Muhammed Han oğlu, Muhammed Tik oğlu, Kuluk Han oğlu, Aybak Han oğlu, Murtaza Han oğlu Can Girey Sultan, Akmat Girey Sultan, Küçüm Han" şeklindedir. Bkz, Rysbek Alimov, Kadir Ali Bek ve Camiü't-Tevarih'i Üzerine Dil İncelemesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005, Tenkitli Metin 65a); Rusça kaynaklarda geçen bazı ifadelerden dolayı Küçüm Han'ın Kazak hanedanına mensup olduğu iddiaları tarihçiler tarafından zaman zaman dile getirilmiştir. Şöyle ki, Küçüm Han'dan önce Sibir hanı bulunan Yadigâr'a Moskova'dan İvaşka adında bir elçi gönderilir. Görüşmede Yâdigar han elçiye Kazak hanıyla savaş halinde olduğunu "... Odoleyet menya Tsar Kozatskoy ..." söyler. Pavl Nebolsın, Pokorenie Sibiri, Sanktpeterburg 1849 s.38). Bu sıralarda Küçüm Han'ın baskıları söz konusu olduğundan, bahsedilen Kazak hanının Küçüm han olduğu sonucu çıkmakta ise de Kazak hanları arasında yer almadığı, dolayısıyla Kazaklardan olmadığı malumdur; Levşin, Sibir'in son hanı dediği Küçüm Han'ın "Kırgız-Kazak" (Kazak) olduğunu, babası Murtaza'nın güçlü bir hükümdar olduğunu, oğluna ordu verdiği gibi, din adamları da göndererek Sibir'de Müslümanlığın yayılmasını istediğini yazar. Bkz, Aleksey Levşin, Opisanie Kirgiz-Kazaçih Ord i Stepey, 2. Kısım, S. Peterburg 1832, s.49; Rus kroniklerinde "...priide je stepyu iz Kazaçey Ordı Tsar Kuçyum ..." şeklinde Küçüm'ün Kazak Ordalarından geldiği ifade edilse de tüm bu iddialar onun Kazak Ordalarına mensup olduğu anlamına gelmeyip, bir bölgeyi ifade ettiği gibi, o dönemde birbirine yakın olan Nogay, Kazak uruglarının Ruslar tarafından yeterince tefrika edebilecekleri de düşünülemez.

14-James Forsyth, A History of the Siberia, Russian's Nort Asian Colony 1581-1990, Cambiridge 1992, s.25-28.

15- Sibir tarihinde önemli bir yer teşkil eden Stroganov ailesi Hadi Atlasi'nin Vitzen'den aktardığına göre Altın Orda'dan Rusya gelen ve Hristiyanlaşan Tatar ailesidir. A. H. Halikov'un görüşü ise Dimitri İvanoviç Donskoy döneminde Hristiyanlığı kabul edip Spiridon ismini alan Tatarlardır. W. E. David Allen ise Stroganovların Tatarlığı meselesini efsane olarak geçiştirmektedir. Hadi Atlasi, Sibir Tarihi, Çev. Eser Havare, TTK, Ankara 2016, s. 29; A.H. Halikov, Rus Tanınan 500 Bulgar-Tatar Türk Asıllı Sülale Çev. Mustafa Öner, TDAV, İstanbul 1995, s. 9; W. David Allen Muhteşem Süleyman Zamanında Türk Dünyası, Çev. Serkan Acar, Selenge, İstanbul 2012, (dipnot) s. 49

16-Aleksey Levşin, Opisanie Kirgiz-Kazaçih Ord i Stepey, 2. Kısım, S. Peterburg 1832, s.48

17- Küçüm Han'ın Sibir coğrafyasında İslam dinini yayması Buhara Han'ı Abdullah ile bu münasebetle yakın ilişkilerin kurulması hatta gayri Müslim toplulukların baskı ile İslam dinine geçirilmesi kendisine şöhret kazandırmıştır. Serkan Acar, "Sibir Hanlığı, s. 396; Abdülkadir İnan, "Sibirya Türkleri", Türk Dünyası El Kitabı, Ankara: TKAE, s.1272-1282.

Yermak¹⁸ ve adamlarının seferi ile son bulmuştur¹⁹. Bu çalışma tarihçilerin üzerinde ihtilafı durduğu Küçüm Han ile Sibir fatihi olarak anılan Yermak'ın mücadelesini konu almaktadır. Rusların Sibir'i ele geçişi üzerine dini-ideolojik ve mitolojik bir kurguda kaleme alınmış olan Sibir Kronikleri üzerinden değerlendirilecektir. Zira bu letopisler (kronikler) bu seferi en ayrıntılı tasvir eden kaynaklardır. Bilindiği üzere XVII ve XVIII. Asırlarda pek çok sayıda yıllık veya letopis neşredilmiştir. Ancak bu sefere kaynaklık

---

18-Yermak ismi üzerinde Kroniklerde çok farklı görüşler mevcuttur. Örneğin ekseriyetle atamanın ismi “Yermak” olarak adlandırılmasının yanı sıra Remezov Kroniği’nde “Yerman”, “German”, “Yermaçko”, “Yermaçka Povolskogo” şeklinde isimlerle de zikredilir. (RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s.312-316); Nebolsin, Ortodokslarda Yermak adında bir ismin bulunmadığını ileri sürer. Bkz, Nebolsin, *Pokorenie Sibiri*, s. 65-66; P. N. Butsin-skiy, Yermak adının, Hıristiyanlığa ait bir isim olan “Yermil” isminden bozulmuş olduğunu iddia eder. Yermak isminin sadece Sibir Hanlığı’nı ele geçiren bu kişinin adı olmayıp başka pek çok kişinin de bu isimle adlandırıldığını, hatta Yermak’ın kendi yoldaşları arasında pek çok Kozak’ın aynı adı taşıdığını söyler. Butsin-skiy’e göre, Yermak Timofeyev ile hiçbir alakası olmamasına rağmen Sibir’de bu adı taşıyan birçok yer adı mevcuttur. “Yermolkin”, “Yermolka”, “Yermakova”, “Yermoşka” köyleri bunlardan bazılarıdır. Bkz, P. N. Butsin-skiy, *Za-selenie Sibiri i Bu Pervıyeya Naselnikov*, Harkov 1889, s.1-2; Sibir Hanlığı tarihi hakkında ilk müstakil Türkçe (Tatarca) eser kaleme almış olan Hadi Atlasi’ye göre de “Yermak” ismi “Yermil” isminden bozulmuştur. Atlasi, Ostyak beylerinden biri Hıristiyanlaşınca “Yermil” olarak adlandırılmış daha sonra bu ad “Yermak” şekline dönüşmüştür der. Bkz. Atlasi, *Sibir Tarihi*, s.53.

Buzunovsk Kroniği’nde yer alan bir rivayete göre Yermak’ın dedesi Aleninoğlu Afonasey Grigoreviç olup Suzdallı bir köylüdür. Bu kişi ailesini geçindirebilmek için Voladimir’e göç etmiş, burada eşkiyalara yamaklık yaparak oğulları Rodion ve Timofey’i yetiştirmiştir. Dede Afonasey, Muromsk ormanlarında yakalanmış ve hapse atılmıştır. Daha sonra hapisten kaçmaya muvaffak olmuş; karısı ve çocuklarıyla Yurevets Povolskiy’e gelmiş, orada ölmüştür. Oğulları Rodion ve Timofey yaşanan kıtlık üzerine Çusovaya Nehri civarına gelerek Stroganovlara sığınmıştır. Rodion’un Dimitri ve Luka, Timofey’in ise Gavriilo, Frol ve Vasili isminde oğulları olmuş. Vasili güçlü kuvvetli biri olduğu için Kama ve Volga nehirlerinde Stroganovların teknelerinde çalışmış, cesur biri haline gelmiş. Stroganovların hizmetinden ayrılarak kendisine katılan küçük bir grupla yağma faaliyetlerine başlamış ve zamanla “Yermak” adını ve “Ataman” unvanını almıştır. Bkz. YSP. LTP. BZN. SPS. s.305-306

19- Gerard Friderik Miller, *Opissanie Sibirskago Tsartsva, Kniga Pervaya, Sanktpeterburg 1750*, s.129-145.

edebilecek en önemli üç kronik Yesipov²⁰, Stroganov²¹ ve Remezov²² olarak adlandırılan vakayinamelerdir. Bu çalışma bu üç kronik etrafında inşa edilecektir.

Rus Kroniklerine Göre Yermak'ın Sibir'e Gelişi

Yermak'ın Sibir seferi şüphesiz tarihin akışını değiştiren mühim bir hadisedir. Yermak'ın seferi hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşmak ne yazık ki Sibir Kronikleri dışında Yermak'ın Sibir seferi hakkında bilgilere ulaşmak pek mümkün değildir. Ancak dini ve ideolojik bir temelde kaleme alınan bu vakayinameler ciddi bir analize tabi tutulmak zorundadır. Öncelikle bozkırda milliyetine bakmaksızın tüccar kervanlarını soyan ve başı boş gezen Yermak'ı Sibiryaya coğrafyasına çeken sürecin aydınlatılması elzemdir²³. Birçok tarihçinin üzerinde mutabık kaldığı Stroganov ailesinin desteği ile mi bu bölgeye sefer yapmıştı, yoksa bizzat Çarlık tarafından mı görevlendirilmişti bunlar üzerinde durulması gereken konulardır²⁴. Stroganov ailesinin bu seferi desteklemesi ve sonrasında Sibir'de toprak satın alması ailenin Yermak ile ilişkisi olabileceğini kuvvetlendirmektedir²⁵.

20- Tobols Piskoposluğunda önemli bir yeri olan Savva Yesipov tarafından kale alınan bu kronik bilim camiasında müellifinin adı olan Yesipov Kroniği olarak anılmıştır. Ancak kroniğin adı ve nerede yazıldığı eserin sonunda yazılmıştır. Buna göre 1 Eylül 1636'da kaleme alınan eserin başlığı Sibir Hanlığı, Sibir Hanları ve Hanlığın Ele Geçirilmesi'dir. Bu kroniğin muhtelif sayıda varyantları mevcuttur. Yesipov Kroniğinin, Tobols Başpiskopu Kiprian'ın Yermak'ın seferine katılmış olan yoldaşlarından aktarılan bilgilerin tutulduğu kilise defteri olan snodikler olduğu bilinmektedir. Napisanie olarak bilinen bu kayıtlar maalesef günümüze ulaşmamıştır. Yesipov'un eserinde zikrettiği üzere diğer bir kaynağı ise Tatar Kroniğidir. Ancak bu kronik hakkında ayrıntılı bilgi vermemektedir. M. N. Speranskiy, Povest o Gorodah Tare i Tyumeni, Trudi Komissii po Drevne-Russkoy Literature Akademii Nauk, Leningrad 1932, T. 1., s.13-32; YSP. LTP. SÇV. SPS s.169. İogann Ebergard Fişer (1774), Sibirskaya İstoriya s Samago Otkrıtyya Sibiri do Zavoyevaniya Sey Zemli Rossiyskim Orujiyem, Sanktpeterburg, s.306-307.

21- Neizvestnaya Rukopis (Meçhul Yazma) veya Noviy Letopisets (Yeni Vekayiname) olarak da bilinen Stronogov kroniği Stronogov ailesinin Sibir ve havalisindeki faaliyetleri konu almaktadır. Bu kronikte Çar tarafından Sibir'in fethi sürecinde gönderilen beratların bulunması (gramota) kendi aile arşivi, Kiprian'ın kayıtları ve muhtelif kaynaklar ile desteklenmesi bu kroniğin tarihçiler tarafında güvenilir ve gerçeğe en yakın nüsha olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Ancak Hadi Atlasi, Miller ve Fişer'in güvenmediği bu kronikte bilgilerin kabul edilemeyeceğini iddia etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Harun Aslantürk, Letopis Sibirskaya (Sibir Vekayinamesi'nin çeviri ve incelemesi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), Ordu 2017; Hadi Atlasi, Sibir Tarihi, s. 36.

22- Tobolsk asilzadelerinden Semen Emelyanov Remezov (1650-1700) tarafından 1697-1698 yılları arasında kaleme alınmış olan bu vekayiname diğer kroniklere göre daha ayrıntılı olmasına rağmen pek çok tarihçi tarafından verdiği bilgiler tutarlı kabul edilmemektedir. Ancak Sibir tarihinde otorite kabul edilen Gerard Friderik Miller, diğer kroniklere nazaran Remezov'un kroniğini esas almaktadır. Paul Nebolsin (1849), Pokoreniya Sibiri, Sanktpeterburg., s.4-11; Gerard Friderik Miller, Opisanie Sibirskago Tsarstva i Vseh Proizşedsih v Nem Del, Ot Naçala A Osoblivo Ot Pokoreniya Ego Rossiyskoy Derjave Po Siy Vremena, Akademiy Nauk, Sanktpeterburg 1750.

23- Yermak ve yoldaşlarının Sibiryaya topraklarında başı bozuk bir şekilde yağma ve talan yapmaları Osmanlı Devleti'nde görülen akıncıların gazavat ruhu ile devlet kontrolünde akıncı ve öncü fetihlerini andırmaktadır.

24- V. I. Sergeev, "K voprosu o pokhode v Sibir' družiny Ermaka," Voprosy istorii, No. 1, s. 26-30.

25- R. G. Skrynnikov, "Ermak's Siberian Expedition" Russian History, Vol. 13, No. 1, Special Issue: Studies On Sixteenth-Century Muscovy: Ermak And John The Dread (Spring 1986 / Printemps 1986), s. 2.

Ancak bu seferi gerçekleştiren dinamikleri ve koşulları belirlemek için Yermak ile ilgili güvenilir kaynakları değerlendirmek gereklidir.

Rusların, Kazan ve Astarhan hanlıklarını ele geçirdiği süreçte bölgede hakimiyetini tam anlamıyla pekiştiremediği bilinmektedir. Bu nedenle Don-Volga havalisindeki coğrafyada Rus otoritesi hissedilmemiş ve güvenlik zafiyetleri ortaya çıkmıştır²⁶. Bölge coğrafyasında oluşan otorite boşlukları Rus Çarlığı içerisinde kopup gelen yağmacı Kazaklar (Kossak) tarafından istedikleri gibi hareket edebilecekleri, haraç alabilecekleri bir bölge olmuştur. Çarlık yönetimi Türkistan ve İran coğrafyasına giden ticaret kervanlarına saldıran bu yağmacıları bertaraf etmek üzere 1577'de İvan Muraşkin önderliğinde askeri birliği bölgeye sevk etmiş ve bu yağmacılar ölümle cezalandırılmıştı. İşte bu yağmacı çetenin içinde Yermak'ın da bulunduğu ve kaçkınların Kama Nehri'ni izleyerek Çusovaya Nehri ağzına müteakip Stroganovların kurduğu şehir Kergedene'ye ulaştığı söylenmektedir²⁷.

Sibir tarihinin önemli araştırmacılarından Miller ve Fişer'in en itibar ettikleri Remezov Kronigine göre Don-Volga boylarında eşkıyalık yapan Yermak ve çetesinin sayıları 5000'e²⁸ ulaşmaktaydı. Çarlık yönetimi İvan Muraşkin komutasındaki askeri birliği bölgeye göndermiş bu soyguncuların infaz edilmesi emri verilmişti. Yermak bu emri öğrendiğinde Sibir'e hareket etmeye karar vermiş ve istikametini Volga ve Kama'ya doğru çevirmişti. Ancak Yermak ve yoldaşları yollarını kaybetmiş Sibir'e ulaşamamışlardı. 26 Eylül'de Çusovaya ve Sylva Nehirleri boyunca ilerlemiş olan Yermak ve adamları bölgede karargâh kurmuş ve çevre sakinlerinden erzak tedarik etmişlerdi. Bilindiği üzere bu bölge Stroganovların mülklerinin ve nüfuz sahibi olduğu bölgeydi. Kronikten aktarıldığı üzere Yermak ve çetesinden çekinen Stroganovlar, onların ihtiyaçlarını tedarik etmişti. Ancak bu soyguncu çetesi silah ve teçhizatları Maksim Stroganov'dan zorla almıştı²⁹.

26- Rusların bu bölgede merkezi otoritelerini sağlama girişimleri XVII. Asrın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Hatta Kazaklar bu dönemde Zarutski önderliğinde kendi yönetimleri kurmuşlardır. (Veselovskiy, 1891, s. 50-51)

27-Miller (1750), s.91-98.

28- Yermak ve adamlarının Çusovaya'ya geldiklerinde kaç kişi oldukları hakkında kroniklerde yazım birliği yoktur. Yesipov bu rakamı 540 kişi olarak verirken, Stroganov Kroniği'nde de bu rakam 540 kişidir. Ancak Stroganovlar tarafından içlerinde Litvanyalı, Alman, Tatar ve Rus savaşçılarından oluşan 300 kişilik destek kuvvetiyle birlikte toplam 840 kişidir (STR. LTP. SPSK. SPS, s.8,10); Muhtemelen Stroganov Kroniği'nin verilerinden alıntılarını yer aldığı Yesipov kroniği Rummyantsov yazmasında "10 ataman ve 540 Kozak'ın Sibir'e geldiği, Stroganovlar tarafından içlerinde Almanların, Litvanyalıların da bulunduğu 300 kişilik destek kuvveti verilerek toplam 840 kişi teşkil ettikleri kayıtlıdır (YSP. LTP. RMY. SPS, s.263); Buzunovsk yazmasında ise bu rakam 500 kişidir. Stroganovlar tarafından 154 kişilik destek kuvveti verilerek toplamda 654 kişi teşkil edilmiştir (YSP. LTP. BZN. SPS, s.296-297); Golovinsk yazmasında ise 600 kişidir ve Stroganovların verdiği destek kuvveti ise 50 kişidir (YSP. LTP. GLV. SPS, s.307-311); Remezov Kroniği'nde Yermak'ın Çusovaya'ya geldiğinde adamlarının sayısı 5000 kişidir. Tagil Nehri'ne ulaştığında yanında 3000 kişi vardır. Bunların bir kısmı geri dönmüş ve Sibir hanlığı hudutlarına girdiğinde yanında toplam 1636 adamı kalmıştır (RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s.314).

29- Hatta Kronikten aktarıldığı üzere Maksim Stroganov'un seferden döndüklerinde kendilerine yapılan yardımlarının ödemesinin yapılmasını istemiştir. Ancak Yermak'ın önemli adamlarından İvan Kolstso, "Ey adam, şimdi bile öldüğünü bilmiyorsun, seni götürüp parçalara ayıracağız. Bizim 5000 kişilik birliğimiz için

Yesipov kroniğinde ise Yermak ve adamlarının Sibir'e gelişi dini veya kutsal bir esasa dayandırılarak şöyle tasvir edilmişti; “*Tanrı O’nu, kâfir Küçüm Han’ın vahşi hayvanların içine yuva yaptığı ve baykuşlar (fantastik kuş Rus kültürüne ait) için bir yaşam alanı olan bu topraklarını fethetmek, sahte tanrıların ve onların kutsala hilaf olan tapınaklarını arındırmak veya yok etmek için yolladı*” Remezov kroniğinin aksine Yesipov, Sibir topraklarını fethetmek için yola çıkan Yermak ve yoldaşlarının sayısının 540 kişiden oluştuğunu söylemektedir³⁰. Yine bu kronikte Yermak’ın Rus Çar’ı İvan Vasilyeviç’in saltanat döneminde 7089(1581³¹) yılında Volga’dan Sibir’e geldikleri bildirilmektedir. Görüleceği üzere Yesipov kroniği Yermak’ın Sibir’e geliş sürecini belirtirken Stronogov ailesi konusu hususunda sessiz kalmayı tercih etmiştir. Hatta Yermak ve çetesinin yağma faaliyetlerinden hiçbir şekilde bahsetmemiştir³².

Stroganov Kroniğinde ise Yermak ve yoldaşlarının Sibir’e gelişi diğer kroniklerden farklı olarak kendi davetleri üzerine gerçekleştiği izah edilmektedir. Rus tarihçi Karamzin Yermak’ın Stroganov ailesi tarafından bölgeye davet edildiği tezini desteklemektedir³³. Kroniğe göre Sibir ve havalisinde hüküm süren Küçüm Han ve Busurmanlar³⁴ Çar’a ait Perm topraklarına saldırılar düzenlemekte yerel ahalden pek çok kişiyi esir ederek perişan etmektedir. Ayrıca Çar’ın elçisi Teryak Çebukov ve mahiyetinde bulunanlar Küçüm Han’ın yakın adamı Mamet Kul tarafından öldürülmüştü. Çar İvan Vasilyeviç’in kulağına giden bu hadiseye tepkisiz kalmayarak bölgede nüfuz sahibi olan Yakov ve Grigoriy Stroganovları çağırarak Perm topraklarının Sibirilerden nasıl korunağı üzerine bilgi alışverişi yapmıştır. Stroganov’ların Çar’a tatmin edici derece bilgi ve malumat sunması İvan’ın hoşuna gitmiş ve Sibir hakkında Çarlığa ayrıntılı bir rapor sunmalarını istemiştir³⁵. Perm bölgesinde devam eden saldırılar üzerine kendilerine Çarlık tarafından yetki verilmesine binaen Maksim Stroganov ve Nikita Stroganovlar, Volga boyunca Nogay ve diğer halkları yenen Yermak ve yoldaşlarını daha önce Sibir saldırganlarına karşı tahkim ettikleri Çusovaya davet etmişlerdir. Yermak ve adamları bu davete olumlu cevap vermiş ve yoldaşları İvan Kol’tso, Yakov Mihaylov, Nikita Pan’, Matfey Meşçeryak ile sayıları 540’a ulaşan bir birlikle, kısa sürede yola koyulmuşlardır³⁶.

Aynı kroniğe göre Yermak ve yoldaşları 28 Haziran (1581)’de Çusovaya kasabasına

---

adam başına 3 pound barut, kurşun ve silah, 3 top, 3 pud çavdar unu, 1 pud kuru ekmek, 2 pod yulaf ve hububat, bir pud tuz, 2 yarım karkaslık et, bir miktar yağ, her yüz adam için üzerinde ikon olan bir alay sancağı bize ver” tehdidinde bulunmuştur, Bknz., RMZ. LTP. MRVÇ. SPS (Remezovskaya Letopis. Miroviçevskiy Spisok) s.313-314 Terence Armstrong, Yermak’s Campaign in Siberia, The Hakluyt Society Press, London 1975, s. 10-11

30-YSP. LTP. BZN. SPS, s.296-297) madde 7. (Yermak ve Diğerlerinin Sibir’e gelişi)

31- Kronikte geliş tarihinin ayı belirtilmediği için Yermak’ın bölgeye gelişi 1580 baharında olması kuvvetle muhtemeldir.

32-Yesipovskaya Letopis Po Şiçevskomu Spisku”, Sibirskiya Letopisi, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s.169. (Bundan sonra, YSP. LTP. SÇV. SPS) s. 125-127.

33- Karamzin, İstoriya Gosudarstva Rossiyskago, IX, s.219, 223-224.

34- Gerard Friderik Miller, Opissanie Sibirskago Tsartsva, Kniga Pervaya, Sanktpeterburg 1750, s.68-84.

35- STR. LTP. SPSK. SPS, s.1.

36- STR. LTP. SPSK. SPS (Stroganovskaya Letopis. Spasskiy Spisok) s. 8-9.

gelmiştir. Kozakları büyük bir sevinçle karşılayan Stroganov ailesi onlara pek çok hediye sunmuş ve barınma ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bölgede hakimiyeti tesis etmek için bulunan Yermak ve adamları iki sene iki ay Stroganovların himayesinde yaşamıştır³⁷. Bu bilgilerden hareketle Yermak ve ekibinin tamamen Stroganov ailesinin hizmetinde bulunduğu ve Sibir'e bu nedenle geldikleri anlaşılmaktadır. Yermak'ın Sibir'i fethi öncesinde iki yıl boyunca bu ailenin yanında hizmet ettiği bilgisi birçok tarihçi tarafından eleştirilmektedir. Hatta Çar'ın Stroganovların bölgedeki faaliyetleri yetersiz bulunduğu ve bu nedenle kendi aile arşivlerindeki bilgileri tahrip ederek Sibir'in fethinde önemli pay sahibi oldukları yalanını uydurdıkları iddia edilmektedir³⁸.

Stranagov ailesinin Sibir'i fethinde önemli bir faktör olduğu yadsınamaz bir gerçektir. XVI. asrın ilk yarısında Avrupa mallarını Kazan, Astarhan ve Mangıt-Nogay Ordalarına pazarlayan en önemli aracı olarak ortaya çıktılar. Bölgedeki ticaretin güvenli bir biçimde devam etmesi için Kossak çetelerine karşı silahlandırıldılar. Hatta İngiltere ile tekstil ticareti yürüterek İdil ve havalisindeki bölgede ticari tekel kurdular. 1552'de Kazan'ın 1556'da Astarhan'ın Rus tahakkümüne girmesi ile beraber bölgedeki tüccar ve nehir filolarını korumak üzere asker alma yetkisine erişmişlerdir³⁹. Bilhassa Perm ve Sibir bölgesindeki ticareti de ellerinde tutan Stroganovlar Çarlık yönetiminden pek çok imtiyaz almışlardır⁴⁰. Çar İvan Vasilyeviç tarafından Grigoriy Stragonov'a Kama nehri boyunca 1558'den başlamak üzere 20 yıl vergiden muaf olduklarını bildiren gramota (berat) verilmiştir. Bu gramotaya göre Kama nehrinin her iki yakasından Çusovaya nehrine kadar olan bölgenin her türlü kullanımı hizmetlerine verilmiştir. Bu imtiyaza karşılık aile bilhassa nüfuz alanlarında yaşayan Rus halkını Nogay ve Voğul⁴¹ gibi Türk-Tatar kavimlerine karşı korumakla yükümlüydü⁴². Son süreçte Türk-Tatarların Perm ve havalisinde tuz madenleri işleten Stroganov mülklerini tehdit edip saldırması onları ekonomik olarak zora sokmuştu. Sibirya seferinden 3 yıl önce bu aileye Kama iştirakleri için verilen 20 yıllık vergi muafiyeti sona ermiştir. 1579-82 yılları arasında Rus Çarlığının askeri harcamalarının doruk noktalara ulaştığı bir dönemdir. Nitekim bu askeri harcamaların karşılanması için Stroganovlar da dahil olmak üzere çok sayıda tüccardan önemli miktarda para toplanmıştı⁴³. Gelirinin büyük çoğunluğunu Kama bölgesinde bulunan 27 tuz madeninden elde eden bu aile Mansi ve Türk-Tatar kavimlerinin saldırıları neticesinde sadece 3 madeni işletebilecek hale geldi. Bunun üzerine Çar'a bölgedeki vaziyeti bildirilen Stroganovlar, Vogulların Rus halkının arazilerine saldırdıklarını hatta yerel ahalinin ekinlerini kullanmalarına hatta ormanda odun kesmelerine bile izin

37- STR. LTP. SPSK. SPS, s. 9.

38- R. G. Skrynnikov, "Ermak's Siberian Expedition" s. 6-7.

39- W. E. D. Allen, Muhteşem Süleyman Zamanında..., s. 49.

40- N. G. Ustrialov (1842), *İmenitie* Lyudi Stroganovi, Sanktpeterburg: s.1-5; W. E. D. Allen, Muhteşem Süleyman Zamanında...,s. 49; George Vernadsky, Rusya Tarihi, Çev., Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, Selenge, İstanbul 2011, s. 140-141.

41- Вогуличи (Voguliçi). Rusya'nın Hanti-Mansi Özerk bölgesinde, Sverdlovsk'da, Ob Nehri çevresinde yaşayan, günümüzde Mansi adıyla bilinen topluluğun eski ismi.

42-G. F. Miller, İstoriya Sibiri, Moskova 1937 s. 332-334

43-A.A. Vvedenskii, Dom Stroganovykh v XVI-XVII vv. Moskova 1962, s. 150

vermediklerini bildirmiştir⁴⁴. Stroganovların para kaynağı tuz madenlerini korumak ve vergi muafiyetinin uzatılması için diğer saldırıları abartmış olabileceği ihtimal dahilindedir.

Stroganov kroniği dışındaki Yepisov ve Remezov kroniklerinin Stroganov ailesi ile Çarlık arasındaki yazışmalardan bihaberdirler. Dolayısı ile Stranagov kroniğinin Yermak'ın Sibir'e gelişi ile ilgili resmi kayıtlar olan gramotalara atıf yapması burada verilen bilginin doğrulanmasında en önemli aracıdır. Zira 6 Ağustos 1572'de gönderilen gramotada Stroganovların Çar İvan Vasilyeviç'ten istediği yardımın karşılanması için birlik gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre Çarlık yönetimi Rus askeri birliklerinin yardımı gelene kadar Stroganovlara güvenilir Kossaklardan bir silahlı birlik oluşturmalarını, Ostyak ve Vogullardan bağlılık bildirenlerin korunması ve hainlik yapanların listesinin Kazan'daki Moskova sekreterine bildirilmesini istemiştir. Görüleceği üzere bu gramotada Yermak ve yoldaşları hakkında bir bilgi bulunmadığı gibi güvenilir Kossaklardan bir askeri birlik oluşturulması istenmektedir⁴⁵. Ancak 16 Kasım 1582 tarihli gramota Yermak ve yoldaşları hakkında sunduğu bilgiler olay ağını aydınlatmaktadır. Zira Çar İvan, Türk-Tatar birliklerine karşı mücadelede Yermak ve ekibinden oluşan Kossakların kullanıldığı bilgisinin 1571 Eylül'ünde kendilerine bildirildiğini söylemektedir. Ancak Çar, Stroganov ailesinin Volga'da eşkıyalık hareketinde bulunan ve Nogay elçisini öldüren bu soyguncularla hareket etmesini vatan hainliği ile suçlamaktadır. Ayrıca güvenilir Kossaklar yerine bölge halklarına saldıran Rus Çarlığı ile onları karşı karşıya getiren bu soyguncular ile iş birliği yapılmasına anlam veremediğini eklemiştir⁴⁶. Kendi kroniklerinde Çar'ın bu isteği karşısında şaşırarak Stroganovlar, İvan Vasilyeviç'in önce civarda kasabalar kurularak Sibir Sultanına karşı adam toplama talimatı vermesi yönünde mektup göndermesine rağmen şimdi ise Yermak ve yoldaşlarının bölgeye gönderilmemeleri emri vermesini üzüntü ile karşılamışlardır⁴⁷.

Rus Çarlığı, tarafından gönderilen gramotalardan Stroganovlar'a Perm'in güvenliğinin sağlanması, eğer sağlanmaz ise bu ailenin Rus yönetimi nezdinde bir itibarının kalmayacağı tehdidi yapılmıştır. Ayrıca bu belgelerden de anlaşılacağı üzere Yermak'ın Stroganov ailesinin talimatı ve yönlendirmesi ile bölgeye sevk edildiği açıktır. Ancak bu ailenin güvenilir Kossaklar var iken bu çapulcuları bölgeye sevk etmesi şüphe vericidir. Remezov kroniğine göre Kossakların zorla bu aileden silah ve teçhizat aldığı bildirilmektedir⁴⁸. Ancak zaten Stranagov mülklerine gelmeden Rus Çarlığı içerisindeki karışık ortamdan kendilerine iye temin edemeyen bu ekip bölgeye geldiğinde silah ve mühimmatı olduğu varsayılmaktadır. Zira Nogay Ordası ve bölge halklarını soydukları aşıkardır. Stroganov mülklerine gelen bu kaçkınların bu aile tarafından kullanılması kuvvetle muhtemeldir. Zira Stroganovlar, sayıları 500'ü bulan bu Kossakları bölgedeki tuz madenlerinin güvenliği sağlamak için yönlendirmiş olduğu doğrudur. Ancak Sibir

44- R. G. Skrynnikov, "Ermak's Siberian Expedition" s. 15-16.

45- Miller, İstoriya Sibiri, s 338-339.

46- Miller, İstoriya Sibiri, s. 341-342.

47- STR. LTP. SPSK. SPS, s. 11-15.

48- RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s. 314-315.

Hanlığına kafa tutmaları için hareket etmelerini sağlamaları hayalperestliktir. Bilindiği üzere Stroganovlar bir avuç çapulcunun onlardan kat be kat üstün olan Küçüm Han ordularına galip gelemeceğini bilmektedir.

Küçüm Han ile Yermak Timoyeviç'in İlk Karşılaşması: Çuvaş Burnu Önündeki Savaş

Yermak'ın bölgeye geldikten sonra Tatarlarla ilk karşılaşması Tura Nehri üzerinde Turinsk şehri yakınlarında vuku buldu. Yermak sayı olarak az olmasına rağmen silah gücünün yeni yayıldığı bir dönemde ateşli silahlara sahip olması ve bölge halklarının bu teknolojiye erişmekte zorluk çekmesinden dolayı kolaylıkla galibiyet almaktaydı. Tatar beylerinden Yapançi'yi yenen Yermak, Tura Nehri boyunca ilerlemiş önemli Tatar şehirlerinden olan Çinki şehrini ele geçirmiştir. Tobol Nehri boyunca seferlerine devam eden Yermak ve yoldaşları Sibir Han'ı Küçüm'ün dikkati çekmiş ve bir an önce askeri hazırlıklara girişmesine neden olmuştur⁴⁹.

Yesipov Kroniğinden aktarıldığı üzere Küçüm Han, adamlarının üst üste yenilgisinin ardından bizzat kendi harekete geçti ve kalabalık bir ordu ile Çuvaşevo adlı bir tepenin üzerinde konumlanmıştır. Bu savunma hattında pek çok asker gibi oğlu Mumammed Kul⁵⁰ da yerini almıştı. Küçüm Han'ın ordusu Kossakların neredeyse 20 katı daha

49-Gerard Friderik Miller, Friderik, Opisanie Sibirskago Tsarstva i Vseh Proizşedşih v Nem Del, Ot Naçala A Osoblivo Ot Pokoreniya Ego Rossiyskoy Derjave Po Siy Vremena, Akademiy Nauk, Sanktpeterburg 1750, s.104-111;

50-Muhammed Kul'un ismi Şıçevsk yazmasında "Mametkul" (Маметкуль), Pogodin yazmasında "Mamekul", "Mametkul" şeklinde iki türlü (YSP. LTP. PGD. SPS, s.277), Stroganov kroniği Afanasi yazmasında "Mametluk" (STR. LTP. AFA. SPS, s.97) şeklinde geçer. Miller, Opisanie Sibirskago Tsarstva s. 113) onu "Mametkul" şeklinde, Fişer (a.g.e, s.115) ise "Megemet-Kul" şeklinde yazar. Bu isim yukarıda Türkçe tercüme metinde Muhammed Kul şeklinde çevrilmiştir. Sibir kroniklerinin birçoğunda Muhammed Kul'un Küçüm Han'ın oğlu olduğu yazılıdır. Yesipov Kroniği'nin Pogodin nüshasında birkaç yerde Küçüm Han'ın kardeşi olarak geçer (YSP. LTP. PGD. SPS, s.281-284, 295). Kroniklerin verdiği hatalı, çelişkili bilgiler araştırmacıları da bu konuda yanıltmış ve bu yüzden farklı görüşler ortaya atılmıştır. Stroganov Kroniği hanın iki oğlu olduğunu birisinin Muhammed Kul (Mametkul) diğersinin ise Ali (Alliy) olduğunu yazar (STR. LTP. SPSK. SPS, s.19). Yesipov Kroniği'nin Pogodin Nüshası'nda Küçüm'ün toplam 10 oğlu olduğu, bunlardan yedisinin Sultan Seydak tarafından öldürüldüğü kayıtlıdır. Küçüm'ün üç oğlunun isimlerinin ise Ali (Aley), Altınay ve İşim olduğu yazılıdır. Sultan Ali ve Sultan Altınay'ın Moskova'da esir statüsünde ikamet ettikleri ve Moskova Elçilik Ofisinde (Posolskiy Prikaz) buna dair bir belge bulunduğunu yazar (YSP. LTP. PGD. SPS, s.282, 295); Küçüm'ün büyük oğlu Ali (Alley) kroniklerden biliniyor. Diğer oğullarından, 1591'de Voyvoda Koltsov-Masalski'nin seferinde esir düşen Abdul-Hair/Oblağair (Ebulhayr), 1598'de Voyeykov'un seferinde öldürülenler arasında oğlu Kanay, esir düşen oğulları arasında ise Asmanak, Şaim, Bibadşa, Molla ve Kumiş'ın isimleri geçer. Bkz, Nebolsın, Pokorenie Sibiri, s.115-127; Muhammed Kul'un kimliğine dönecek olursak, Çar Fedor'un İsveçlere karşı seferiyle ilgili belgelerde ismi "Magmet-Kul Tovloviç", Çarın Kırım seferi ile ilgili belgelerde "Mametkul Altavloviç" şeklinde geçer. Bkz, Velyaminov-Zernov, c.II, s.103, 106; Miller ismini vermediği bazı kaynaklara dayanarak Muhammed Kul'un esir edilip Moskova'ya götürüldükten sonra ismi ve unvanının "Sibirski Tsareviç Memetkul Altauloviç" şeklinde olduğunu, dolayısıyla babasının adının "Altaul" olduğunu, bu tespitten yola çıkarak da Muhammed Kul'un Küçüm Han'ın ne oğlu ne de kardeşi olabileceğini belirtir. Bununla birlikte Küçüm Han'ın babası Murtaza ile Muhammed Kul'un babası Altaul'un kardeş

kalabalıktı. 23 Ekim’de Küçüm Han ordusu ile savaşa tutuşan Yermak ve yoldaşları az sayıdaki Kossaklara karşı yenilmişlerdir⁵¹. Yesipov kroniği savaşı şöyle tasvir etmektedir:

Putperestler sayısız ok atıyorlar⁵², buna karşılık Kozaklar ateş püsküren arkebüzlerini ateşliyorlar ve karşılıklı kayıpların olduğu savaş alanında korkunç bir katliam gerçekleşiyordu. Tanrının yardımıyla Putperestler yavaş yavaş azalmaya ve zayıflamaya başladılar. Kozaklar onları geriye püskürtüyor ve kaçanların peşine düşerek onları öldürüyordu. Savaş alanı cesetlerle kaplanıyordu ve oluk oluk kan akıyordu. Bataklıklardan, Akiles (Aşil)’in ele geçirdiği antik Truva’daki Komander Nehri gibi kan akıyordu. Hâlik olan Tanrı’yı tanımaz bu kâfirler putperestlik ve vahşilik cürümlerinin karşılığı olarak Tanrı’nın gazabına uğruyor; Kozaklar onların üstesinden geliyorlardı. Sultan Muhammed Kul Rus savaşçılar tarafından yaralandı. Tam yakalanacaktı ki, adamları O’nu İrtiş Nehri’nin karşı kıyısına geçirdiler.

Dini bir misyonla yazılan bu vekayinamenin, Ortodoks idealizmini yüceltmeye çalıştığı aşıkardır. Putperest olarak tabir edilen Küçüm Han’ın ordusunun sadece ok kullandıkları tabir edilmesine rağmen Buhara’dan veyahut Kazan Hanlığı tarafından geldiği varsayılan iki topa sahip olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu dönemde Tatarların da silahları mevcuttur⁵³. Yermak’ın Küçüm’ün ordusundan daha fazla ateş gücene sahip olduğu bir gerçektir. Ancak Remezov kroniğinde aktarıldığı gibi Kossak toplarının kükremesi karşısında Küçüm’ün ordusunun paniklediği bilgisi tutarsızdır⁵⁴. Stroganov kroniğinde ise iki ordunun da cesurca savaştığını, ölümlerinin olduğunu ancak Küçüm’ün kaybının daha fazla olmasından dolayı Muhammed Kul ve birçok adamıyla geri çekildiğini söylemektedir⁵⁵. Ardından Atik Mirza⁵⁶’nın kasabasının alınmasında Küçüm

olabileceklerini, dolayısıyla bunların da amca çocukları olabileceklerini söyler (Miller, Opisanie Sibirskago Tsarstva s.173); Fişer de Doğu halklarında kuzenin kardeş (brat) yerine de kullanılabildiğine dikkat çekerek onların amca çocukları olduğunu belirtir (Fişer, a.g.e., s.115); Karamzin ise Miller’in görüşünü nakletmekle birlikte 1597 yılına ait çarlık belgelerinde Muhammed Kul’un Küçüm Han’ın yeğeni şeklinde geçtiğine dikkat çeker. Bkz, Karamzin, İstoriya Gosudarstva Rossiyskago, (dipnot 660), s.151; Ayrıca Kadir Ali Bek’in verdiği Küçüm Han şeceresinde babası Murtaza Han’ın üç oğlu olduğu, isim ve unvanlarının: Can Girey Sultan, Akmat Girey Sultan ve Küçüm Han olduğu kayıtlıdır. Bu kardeşler arasında Muhammed Kul ismi geçmez. Bkz, Alimov, Kadir Ali Bek ve Camiü’t-Tevarih’i, s.65a; Ayrıca Tara voyvodası Voyeykov’un Çara gönderdiği 1598 yılı askeri seferi ile ilgili raporunda Küçüm’ün öldürülen yakınları arasında kardeşi İliten’in de bulunduğu kayıtlıdır (Nebolsın, Pokorenie Sibiri, s.127). Ancak kaynaklarda İliten’le ilgili başka malumat yoktur.

51- YSP. LTP. BZN. SPS, s. 129-131.

52- Çuvaş Burnu’ndaki bu çetin savaşta Küçüm Han’ın askerlerinin kullandığı dönemin klasik Tatar silahları dışında iki adet dökme topa sahip oldukları da bilinmektedir. Bu topların Buhara tarafından mı yoksa Kazan hanlığı tarafından mı geldiğine dair herhangi bir kesin kayıt olmamakla birlikte Miller bu topların Kazan Tatarları tarafından Ruslardan ganimet olarak ele geçirilen silahlar olduğunu düşünür. Ancak bu topların Kozaklara karşı kullanılmadığı/kullanılmadığı bilinmektedir. Küçüm Han’ın askerlerinin kullandığı silahlar hakkında bkz, Miller, Opisanie Sibirskago Tsarstva, s.128-130.

53- Miller, Opisanie Sibirskago Tsarstva, s.128-130.

54- RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s. 322-324; R. G. Skrynnikov, “Ermak’s Siberian Expedition” s. 23.

55- STR. LTP. SPSK. SPS, s. 20-21.

56- Şiçevsk yazmasında Atik Murza (Атикъ Мурза), Undolsk yazmasında Attik (YSP. LTP. UND. SPS, s.174), Rumyantsev yazmasında “Atı Murzi” (YSP. LTP. RMY. SPS, s.264) şeklinde geçer; Miller küçük bir

Han ile Yermak'ın orduları karşı karşıya geldiğinde sayıca üstün olan Tatarların çok sayıda Kossak'ı öldürmelerine rağmen Muhammed Kul'u yaralamaları ve cesurca savaşmaları neticesinde onlara mağlubiyeti tattırdıklarını aktarmaktadır⁵⁷. Savaş sonucunda bir avuç Kossak'a yenilmenin hüznü ile kendi kendine hayıflanan Küçüm Han hazinesinin bir kısmını alarak Sibir şehrini terk etmiştir⁵⁸.

Yermak önemli bir zafer kazanmıştı ancak kutlamak için çok erkendi. Adamları ve erzakları azalmış sonbahar da bitmek üzereydi. Kossak filosu geri dönmek için hazır olmasına rağmen Kışın yaklaşması nedeniyle tek iletişim hattı olarak görev gören nehirler donmak üzereydi⁵⁹. Anlaşılabacağı üzere Yermak'ın Sibir'i fethetme gibi bir düşüncesi yoktu. Hatta adamlarının birçoğu bir an önce Rusya'ya dönme taraftarıydı⁶⁰.

Yermak ve Yoldaşlarının Sibir'e Girişi ve Faaliyetleri

Çuvaş Burnu'ndaki savaşın sona ermesiyle Kossakların ordusu nehrin ötesinde kamp kurdular. Küçüm Han ve ordusunun saldırısından çekinen Yermak ve adamları geceyi sıkı tedbir alarak geçirdiler⁶¹. Küçüm Han yakın adamlarını da yanına alarak başkent Sibir'i terk etmişti⁶². Yermak ve adamları ertesi gün Sibir yakınlarına geldiklerinde şehirde herhangi bir ses seda duymadıklarından Küçüm Han'ın adamlarının gizlenmiş olabileceğini düşündüler. Ancak daha fazla bekleyemeyip 26 Ekim 1581'de Sibir'e giriş yapmışlardır⁶³. Sibir'in ele geçirilişinin dördüncü gününde Boyar isimli Ostyak knezi, çok sayıda adamı ile birlikte şehre girerek Yermak ve yoldaşlarına hediye ve erzak getirmişlerdir. Kısa süre sonra da çok sayıda Tatar evlerine geri dönmüştür⁶⁴.

Şehrin kontrolünü sağladıktan sonra bölgede haraç toplamaya başlayan Yermak ve yoldaşlarının hareketleri Küçüm Han ve adamları tarafından izlenmekteydi. Nitekim

---

şehir olan burada Atik adında bir Tatar mirzasının yaşadığını ve burasının sonradan yine Tatarların yaşadığı ve "Zaostrovnıya Yurtı" adını taşıdığını belirtir. Miller, *Opisanie Sibirskago Tsarstva*, s.126.

57- STR. LTP. SPSK. SPS, s. 21-26.

58- YSP. LTP. SÇV. SPS, s. 133-134.

59- Romodanovskaia, "Sinodik ermakovym kazakam," p. 20

60- Hadi Atlasi, *Sibir Tarihi*, s. 68.

61- RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s. 332.

62- Miller Gerard Friderik, *Opissanie Sibirskago Tsarstva, Kniga Pervaya, Sanktpeterburg. 1750*, s. 129-145.

63-Remezov Kroniğinde de Yermak'ın Sibir'e girişi aynı tarihlidir. Ayrıca aynı kronikte Yermak'ın şehre girişi şöyle tasvir edilmektedir. "Sibir şehrine girdiklerinde ve terk edilmiş mülkleri, zenginlikleri ve mısırları, hasatları gördüklerinde, şöyle dediler: Tanrı bizimle beraber! Tanrı'nın hayatlarını başısladığını, güvenli bir limana ulaştıklarını ve isteklerini yerine getirdiği için büyük neşe ve içsel mutluluk onların içini sardı (doldurdu). Ve Paskalya Pazarında olduğu gibi, tüm dünyanın sevindirici ve coşkusuna harika bir çan sesi herkes tarafından duyuldu. Bir kişiden diğerine tüm arkadaşları, birçok gün boyunca Tanrı'yı yüceltmek ve ona dua etmek için birbirlerine huzurlu selamlar verip ve iyi sözler söylediler". STR. LTP. SPSK. SPS başlık 13; RMZ. LTP. MRVÇ. SPS madde 68-70

64-YSP. LTP. SÇV. SPS, s. 134; RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s. 331-332

Aralığın 5'inde Yermak'ın 20⁶⁵ kadar adamı Basan⁶⁶ olarak adlandırılan bölgede endişesiz bir şekilde balık avlamaya gitmişlerdi. Muhammed Kul çok sayıda adamları ile kamp kuran bu Kossaklara saldırmış ve hepsini öldürmüştür⁶⁷. Haberi alan Yermak hızla adamları ile bölgeye gelmiş yaşanan çatışmada her iki tarafta çok sayıda kayıp vermiş karanlığın bastırması savaşı sona erdirmiştir⁶⁸.

Küçüm'un adamlarından uzun müddet Sibir Hanlığı ordularını yönetmiş olan Muhammed Kul'un Yermak ve yoldaşlarına yaptığı saldırıdan kısa bir süre sonra, Sibir şehrine Senbahta⁶⁹ isimli bir Tatar gelmiştir. Bu Tatar Muhammed Kul'un Volga Nehri yakınlarında olduğunu söylemesi üzerine hemen harekete geçen Yermak, en tecrübeli adamlarını bu nehrin olduğu bölgeye yollamıştır⁷⁰. Kısa sürede istirahat halinde olan Tatarlar öldürmüş Muhammed Kul ise çadırında yakalanarak esir edilmiştir⁷¹. Küçüm Han ise bu olay karşısında oldukça kederlenmiştir⁷². Görüleceği üzere Sibiryaya bölgesinin çok değişken güç dinamikleri vardır. Buradaki halklar birbirine oldukça gevşek bir

65-Strojanov Kroniği'nde bu tarih 10 Aralık (STR. LTP, SPSK. SPS, s.72), Remezov Kroniği'nde ise bu tarih 5 Kasım'dır. Remezov balık avına giden Kozakların sayısını 20 olarak verir. Bunların içerisinde sadece bir kişi kurtulmuş ve tüm yaşananları Yermak'a haber vermiştir (RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s.333); Miller, Opisanie Sibirskago Tsarstva, s.138; Fişer, a.g.e., s.133-134

66- Yesipov Kroniği'nde Basan (Басанъ) olarak geçer. Kroniğin sonlarında ise aynı yer "Yabalak" şeklindedir; Strojanov Kroniği'nde de (STR. LTP. SPSK. SPS, s.72) "Yabalak" biçiminde yazılan bu isim Remezov Kroniği'nde "Abalotskoe Ozero" (Абалацкое Озеро) şeklindedir (RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s.333); Miller Rusça "Abalak" telaffuz edilen kelimenin Tatar dilinde karşılığının "Yebalak" ya da "Yebalak- Byuren" şeklinde olduğunu ifade eder ve burasının hanın başkenti Sibir şehriden 5 verst mesafede İrtiş Nehri kıyısının doğusunda yüksek bir mevki olduğunu, sonraları burada yine aynı isimle büyük bir Rus köyünün kurulduğunu belirtir. Bkz, Miller, Opisanie Sibirskago Tsarstva, s.132-133, 138.

67- Stronagov ve Episov kroniğinde balık avına giden tüm adamların öldürüldüğünü söylemesine rağmen Remezov kroniği adamlarından sadece bir kişinin kurtularak Yermak'a haber ulaştırmıştır. YSP. LTP. BZN. SPS başlık 15; RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s 333 ; STR. LTP. SPSK. SPS, s. 26-27.

68- STR. LTP. SPSK. SPS s. 27, Bu olay üzerine Yermak'ın faaliyetlerini Miller şöyle anlatır: Muhammed Kul'u takibe çıkan Yermak ve yoldaşları İrtiş Nehri kıyısında bulunan bir Tatar köyü olan Şamsink yakınlarında Tatarlara yetişmiştir. Muhammed Kul'un hiç beklemediği bu saldırıda çok sayıda Tatar öldürülmüş ise de içlerinde Muhammed Kul'un da bulunduğu küçük bir grup kurtulmayı başarmıştır. Yermak Sibir'e dönüşte Tatarlar tarafından öldürülmüş olan Kozakların cesetlerini toplayarak Sibir şehriden birkaç verst mesafede bulunan ve İrtiş Nehri'nin doğu kıyısında yer alan Sauskan'da ölüleri defnetmiştir. Miller bu mezarlığın çok eski zamanlardan beri var olduğunu ve Tatar hanlarının defnedildiği bir mezarlık olduğunu nakleder. Miller, Opisanie Sibirskago Tsarstva s.139; Fişer, a.g.e., s.133-13

69- Şiçevsk yazmasında "Senbahta" (Сенбахта), Abramovsk yazmasında "Sinbalta" (YSP. LTP. ABR. SPS, s.250), Buzunovsk yazmasında "Sinbahta" (YSP. LTP. BZN. SPS, s.300), Strojanov'da "Seybohta" (STR. LTP. SPSK. SPS, s.27) biçiminde yazılmıştır. Remezov bu kişinin Yermak'a yakın bir Mirza olup isminin "Senbahta Tagin" (Сенбахта Тагинъ) olduğunu yazar (RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s.338). Tatar tarihçi Atlasi, bu kişinin ismini "Sinbahti" şeklinde yazar ve bir Tatar mirzası olduğunu söyler. Sinbahti'nin 1582'de Yermak'ın yanına gelerek Muhammed Kul'un beraberinde az sayıda adamıyla birlikte İrtiş'e dökülen Vagay Nehri boyunda ilerlediğini, İskar şehriden yaklaşık 100 verst uzakta bulunduğunu ihbar ettiğini nakleder. Sinbahti'nin ihaneti için Atlasi "Tatar babasını satar" sözleriyle de bir özeleştiride bulunarak her devirde bunun gibi hainlerin çıkabileceğini örneklerle verir. Bkz, Atlasi, Sibir Tarihi, s.93

70- Remezov Kroniğinde Yermak'ın 60 adamını yolladığı yazmaktadır. RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s.338.

71-YSP. LTP. SÇV. SPS, s. 138-139.

72- STR. LTP. SPSK. SPS, s. 27-28.

şekilde bağlıydı. Muhammed Kul'un bulunduğu mevkiinin bir Tatar tarafından Yermak'a bildirilmesi de bu ilişki ağını açıklar niteliktedir. Ayrıca Yermak ve Kossaklara yerel ve çevre topluluklarının yardım etmemesi durumunda onların uzun süre bu bölgede barınmayacağı ihtimal dahilindeydi. Zira Yermak ve yoldaşları her çatışmada ağır kayıplar vermiş ve telafi edilemez sonuçlar doğurmuştur.

Yermak, Sibir topraklarını ele geçirdiğinde birkaç adamı ile beraber Moskova'ya bir rapor göndermiştir⁷³. Bu raporda Sibir'i elde ettiklerini, Küçüm Han'ın hakimiyetinde bulunan Tatarlar, Ostyaklar, Vogullar ve diğer kabilelerin yönetimleri altına aldıklarını bildirmiştir. Çarlık yönetimi ise idam fermanları verilmiş bu kaçkınların affedildiğini lutfederek onları bir miktar para ve hediye ile ödüllendirmiştir. Yesipov kroniğinden aktarılan bu bilgilerde Yermak ve yoldaşlarının eşkıyalık faaliyetlerinden dolayı Çar'dan aman dilemelerinden hiçbir şekilde söz edilmemiştir⁷⁴. Remezov kroniğinde ise bu kronikten farklı olarak Yermak'a Çar tarafından kendisine ait iki zırh ve kürk hediye edildiği bildirilmektedir⁷⁵. Yermak ve adamlarının Stroganov ailesinden ziyade doğrudan Çar İvan'dan yardım istemeleri ve Çar tarafından Sibir Knezi ilan edilmesi onların ilk düşüncesinin bölgeyi terk etmek olduğunu ancak Sibir'in fethi ile bölgede Rus Çarlığının bayraktarlığını yapma fikrinin ağır bastığını göstermektedir⁷⁶. Ancak Çar'ın Yermak gibi başı boş Kossaklara çok güvenmediğinden kısa vadede onu Moskova yakınlarında tutma fikri vardı. Dolayısıyla Çarlık yönetiminin ilk aşamada Yermak'ın Sibirya'da uzun müddet kalmasını istememiştir⁷⁷. Zira Çarlık yönetimi Stroganov ailesine gönderdikleri Kasım 1582 tarihli gramotada Yermak ve yoldaşları ile iş birliği içerisinde olmamalarını bildirmiştir⁷⁸. Küçüm Han ise aynı sıralarda Bekbulat oğlu Seydak ile uğraşmaktaydı. Babasının intikamını almak isteyen Seydak kalabalık bir ordu ile Küçüm'ün üzerine gelmesi ile han Tara Nehri yukarısındaki Sosna Nehri yakınlarına doğru kaçmıştı⁷⁹.

Yermak ve adamlarının bölgede uzun müddet dayanamayacağı bilen Çar IV tüm kontrolü de onlara kaptırmamak için Sibir Hanlığını yönetmesi düşüncesiyle 1583'te Knez Semen Bolhovski⁸⁰ ve İvan Gluhov ile beraber pek çok sayıda askeri Sibir'e gönderdi⁸¹. Kroniklerin dışında Stroganov ailesi ile Rus Çarlığı arasındaki yazışmalarda da bu hadiseden bahsedilmektedir. Çar İvan, İlkbaharda yapılması öngörülen sefer için

73- Yesipov Kroniği'nin Pogodin Nüshasında bu atamanın Kozak Çerkas Aleksandrof olduğu ve beraberinde 25 kişiyle Moskova'ya gönderildiği kayıtlıdır (YSP. LTP. PGD. SPS, s.281-282); Remezov'a göre 22 Aralık'ta Ataman İvan Koltsov, onun savaşçıları kurt ve Ren geyiği kızaklarıyla Yaskalbinsk Prensi İşberdey'in rehberliğinde Moskova'ya gönderilmiştir (RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s.337); Miller de bu kişinin isminin İvan Koltsov olduğunu ve heyette yer alan Kozakların sayısının da 50 olduğunu belirtir. Miller, Opisanie Sibirskago Tsarstva, s.141

74- YSP. LTP. SÇV. SPS, s.136-138.

75- RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s. 337-338; Miller, Opisanie Sibirskago Tsarstva, s.148;

76- Karamzin, İstoriya Gosudarstva Rossiyskago, IX, s.236.

77- R. G. Skrynnikov, "Ermak's Siberian Expedition" s. 26-27.

78- Miller, İstoriya Sibiri, 342-343

79- RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s. 338-339; STR. LTP. SPSK. SPS, s. 28.

80- Tam adı Semen Dimitrievič Bolhovskiy'dir.

81- YSP. LTP. SÇV. SPS, s. 142.

Maksim ve Nikita Striganovlardan Sibir'e gelecek olan adamlarına 15 kayık, at arabası, yem rehber ve asker hazırlamasını emretmiştir. Eğer istekleri gerçekleşmez ise bu durumu öfke ile karşılayacaklarını bildirmiştir⁸². Görüleceği üzere Çarlık yönetimi ne Stroganov ailesine ne de Yermak'a Sibir'in yönetimini teslim etmemiştir. Yermak'a bölgedeki kavimlerin itaat altına alınması ve vergileri toplama görevi bahşedilmiştir⁸³.

Çar'ın adamları Sibir'e ulaştıklarında mevsim kıştı ve kıtlık vardı. Hatta Bolhovski kıtlığın uzun süre devam etmesi neticesinde hayatını kaybetmişti. Gluhov ise şehrin idaresini almış ancak halk nezdinde bir karşılığı olmadığından yönetimde zorlanmıştı⁸⁴. Ayrıca aynı dönemlerde Karaçi⁸⁵'den elçiler gelerek Kossaklara bağlılıklarını bildirmiş ve bunun üzerine kendilerinin Nogay Ordalarına⁸⁶ karşı korunmalarını istemiştir. Ancak Karaçiler Yermak tarafından kendilerine gönderilen Ataman İvan Koltso ve beraberindekileri⁸⁷ öldürmüştür⁸⁸. Hatta aynı süreç içerisinde başarısını devam ettirmek isteyen Karaçi, Sibir'i kuşatarak Yermak ve adamlarını açlığa mahkûm ederek şehri terk etmelerini sağlamak istemiştir⁸⁹. Ancak Yermak adamları şehirden gizlice çıkmış ve bir gece vakti Karaçi'ye baskın yaparak iki oğlunun da içinde bulunduğu Tatarları öldürmüştür⁹⁰.

82- Miller, İstoriya Sibiri, 342-344.

83- Miller, Opisanie Sibirskago Tsarstva s.170-190; Hadi Atlasi, age, s.99-106.

84- RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s.339); Miller, Opisanie Sibirskago Tsarstva, s.174-175

85- Sıçevsk yazmasında "Karaçi" olarak geçen bu unvan, Pogodin yazmasında, "Karaça" (YSP. LTP. PGD. SPS, s.277) şeklinde yazılmıştır. Küçüm Han'ın yanındaki en önemli kişilerden biri olan bu şahsın adı, kimliği bilinmiyor. Rus kroniklerinde "Karaçi", "Karaça" ya da Rusça "Dumnyy Karaçi", "Dumnyy Sovetnik Karaça" şeklinde yazılan kişinin unvanıdır. "Karaçi", "Karaçu" unvanı Altınordu devletinin ardılları olan hanlıklarda belli başlı soylu beylere verilen bir unvandır. Kırım hanlığında başlangıçta sayıları dört idi. Şirin, Barın, Argın, Kıpçak uruklarından beyler Karaçi idi. Ayrıca Kırım hanlığında hana yakın olan tüm devlet görevlilerine böyle hitap ediliyor, hatta bazen "Karaçi" sözü "Kul" sözcüğüyle bir manaya geliyordu. Kazan hanlığında Kırım Karaçileriyle benzer statüde olup hukuki olarak önde gelen Saray uruglarının beylerine "Karaçi" deniyordu. Nogaylarda oldukça önemli bir makamı. "Hizmetli", "Kul" manasında kullanılan Karaçilerden ayırt etmek için onlara "Uluğ Karaçi" unvanı veriliyordu. Kasım Hanlığında yine "... solda Karaçu azamet bikleri oturup ..." (Alimov, *a.g.t.*, s.68a) ifadesindeki gibi büyük bir derece ve itibar sahibi oldukları bilinmektedir. Şirin, Argın, Kıpçak, Mangıt uruglarından Karaçi çıkıyordu. Şirinlerin yerini daha sonra Oraz Muhammed devrinde onunla beraber Kasım Hanlığına gelen "Celayir Tarak Tamgalı" Kadir Ali Bek'le birlikte Celayirler aldı. Karaçi unvanı hakkında detaylı bilgi için bkz, Velyaminov-Zernov, II, s.411-437; Rus kroniklerinin ismini vermeden bahsettiği Karaçi, Sibir Hanlığı topraklarında hana tabi olarak kendine ait bir şehri (Градъ Карачинъ), halkı, askerleri ve kendi adını taşıyan bir göl (Карачино Озеро) olduğu bilinmektedir. Söz konusu kişi Küçüm Han'ın başkent Sibir'i terk ettiği ve hanlığın eski varislerinden Bekbulat oğlu Seydak'ın zuhuruna kadar Küçüm Han'ın yanında yer almıştır. Yesipov Kroniği'nin Pogodin Nüşhasına onun Küçüm'ün akılcı hocası olduğu, sevgi ve saygı duyulan bir karakter olduğu, aynı zamanda çara zırh ve örme zırh gömleği yapan mahir bir usta olduğu yazılmıştır (YSP. LTP. PGD. SPS. s.277; RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, 26-27); Remezov Kroniği'nde "Думного Кучюмова 1Боярина Карачи", "Мурза Карачи" şeklinde geçer (RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s.325; Ayrıca "Karaçi" için bkz., Hayrünisa Alan, "Altın Orda Hanlığında Hakimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerin Ortaya Çıkışı", Tarih Dergisi, S. 54, 2011/2, İstanbul 2012, s. 1-20

86-Yesipov Kroniği'nde Karaçi'nin kendilerini Kazak Orda'dan koruması ricasında bulunduğu kayıtlıdır. Bkz, YSP. LTP. SÇV. SPS, s. 144-145.

87- Yesipov kroniğinde bu sayı 40 olarak geçmektedir. YSP. LTP. SÇV. SPS, s. 145-147.

88- STR. LTP. SPSK. SPS, s. 33-34.

89- Miller, Opisanie Sibirskago Tsarstva, s.176.

90-YSP. LTP. SÇV. SPS, s. 146-147; STR. LTP. SPSK. SPS, s. 35-36.

Yermak için Sibir'deki işler yolunda gitmiyordu. Çar'ın Sibir'e gönderdiği askeri takviye açlık ve soğuktan neredeyse mahvolmuştu. Ayrıca 1584'te Yermak'ın kuvvetlerine katılan bu birlikler onun kuvvetlerinin karmakarışık bir hale getirmişti. Bu askeri birliğin gelişinin en iyi tarafı yanlarında silah ve barut getirmeleriydi. Ayrıca Çar İvan Yermak'a Moskova'ya dönmesi için emir göndermişti. Ancak Yermak Çar'ın sözünü dinlemeyerek Sibir'deki faaliyetlerine devam etmekteydi. Yermak'ın Moskova'dan gelen bu askeri birlik fiyasko ile sonuçlandığı için yeni birlikler gelene kadar bir çatışmadan uzak durduğu kuvvetle muhtemeldir. Zira Karaçi ulusunun Yermak'ın adamlarını öldürmesine rağmen onlara karşı barışçıl hareket edilmesi bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bunun yanı sıra Yermak'ın diplomasi konusunda deneyim eksikliği ve beceriksizliği de bu görüşmelerde ortaya çıkmaktadır. Nihayetinde Karaçi ulusuna kolaylıkla güvenerek onlardan adamları gelene kadar rehine almadı. Bu hata en önemli adamlarının öldürülmesine neden oldu⁹¹.

Yermak ile Küçüm Han'ın Son Karşılaşması

Ruslar için başıboş gezen bir kaçkın iken Sibirya'nın Rus işgaline uğramasına zemin hazırlayan Yermak Timofeeviç, Ağustos ayı başlarında bir gece baskınında Küçüm Han ordusu tarafından öldürülmüştür⁹². Sibir kronikleri Yermak'ın öldürüşünü dini motifler ile sunmuş ve kendisi kahraman ilan edilmiştir.

Yermak ile Küçüm'ün son karşılaşmasının en iyi tasvir edildiği Stronagov kroniğine göre Ağustos'un 5'inde Buharalı tüccarlar Yermak'ın huzuruna çıkmışlardır. Küçüm Han'ın bu tüccarlara geçiş izni vermediğini bildiren şikâyetle bulunmuşlardır. Sibir'e gelen tüccar kervanlarının Tatarlar tarafından engellenmesi hayati önem taşıyordu. Kış yaklaştığından Sibir şehrinin oldukça fazla işeye ihtiyacı vardı. Ayrıca Moskova'dan askeri yardım gelmeden sefere çıkmak oldukça riskli gözüküyordu. Ancak Yermak'ın bu ablukayı kırmaktan başka çaresi yoktu. Bu nedenle Yermak az sayıdaki adamı⁹³ ile İrtiş nehri boyunca gitti ve Vogay'a ulaştığında kendisi ile konuşmaya gelen Buharalı tüccarları aramaya başladı. Ancak onları bulamadı. Uzun bir yolculuk yapan Yermak ve adamları nehirdeki bir kanalda geceyi geçirdiler. Küçüm Han ve adamları ise pusuya yatarak onları izlemekteydi. Gece boyunca çok şiddetli yağmur yağmaktaydı. Yermak ve adamlarının derin uykuya geçtiği bir zamanda Küçüm ve Tatarları saldırıya geçti. 5 Ağustos'da⁹⁴ gerçekleşen bu saldırıda Yermak ve adamları öldürülmüş sadece bir kişi sağ kalmıştı⁹⁵. Tüm kroniklerde bu saldırıdan sadece bir kişinin kurtularak olan biteni anlattığını bahsetmektedir⁹⁶. Remezov kroniğine göre Yermak ve adamlarının içerisinde

91- R. G. Skrynnikov, "Ermak's Siberian Expedition" s. 32-33.

92- Miller, *Opisanie Sibirskago Tsarstva*, s.170-190.

93- Remezov bu birliğin sayısını 50 kişi olarak verir RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s.341; Miller bazı kroniklere dayanarak bu sayının 150 olduğunu, ancak Tobolsk Katedrali sinodiği verilerine göre bu sayının 300 olması gerektiğini belirtir. Miller, *Opisanie Sibirskago Tsarstva*, s.178-181.

94- Remezov'da bu tarih 6 Ağustos'tur RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s.344

95- STR. LTP. SPSK. SPS, s. 37-38.

96- RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s.344; YSP. LTP. SÇV. SPS, s. 147-149.

Küçüm Han'ın casusu vardı. Yermak'ın tüm adamlarının uyuduğunu bildiren casusa güvenmeyen Küçüm onun uykudaki 3 Kossak'ın silahını kendisine getirdikten sonra emin bir şekilde harekete geçtiğini söylemektedir⁹⁷. Ancak Remezov'un kroniği boyunca kronolojik hataları ve gereğinden fazla tutarsız ayrıntı vermesi bu konuda da afaki aktarım yaptığı olasığını güçlendirmektedir.

Küçüm ve adamlarının bu saldırıda sadece beş adamını kaybettiği düşünüldüğünde Yermak ve adamlarının barutlarının bittiği düşünebilir. Ya da Yermak barut ve bazı silah teçhizatlarını yanına almasını gerektirmeyen bir düşünce ile Sibir'i terk etmesi söz konusu olabilir. Aksi halde üstün silah teknolojisine sahip Kossakların daha önce defalarca yendikleri Tatarlara bu kadar az kayıp verdirmeleri mantıkla uyuşmamaktadır.

Sibir kronikleri Yermak'ın öldürülüşü hakkında oldukça ilginç bilgiler sunmaktadır. Yesipov kroniğinde Yermak'ın son anları şöyle tasvir edilmiştir:

Yermak askerleri putperestler tarafından katledildi ve kendini kurtaracak adamı kalmadığını görünce tekneyle kaçmak için suya atladı. Ancak demir zırhı kıyından uzaktaki tekneye ulaşmasına engel olduğundan boğularak öldü⁹⁸. Stroganov kroniğinde ise; “sizin kahraman savaşınız Yermak'ın burada uykusundan uyandığını ve sizin birliğinizin bizler tarafından kırıldığını gördükten sonra kendi hayatı için hiçbir umudun olmadığını anlayınca kayığa doğru koştuğunu ancak bunlara mesafe uzak olduğu için ulaşamadığını, burada nehre düşüp boğulduğunu söylediler⁹⁹”

Remezov'da Yermak'ın ölümü hakkında kendi düş dünyasında da detaylar vererek iki kat zırh¹⁰⁰ giyen Yermak'ın kayığına ulaşmadan boğulduğunu aktarmaktadır¹⁰¹.

Rus tarihçilerin çoğunluğu Yermak'ın gece baskınından kaçmaya çalışırken giydiği zırhın ağırlığı dolayısıyla suda battığını iddia etmektedir. Ancak Küçüm Han ve adamları baskın yaptığı sırada Kossakların uyuduğu düşünüldüğünde Yermak'ın bu ağır zırh ile uyuması oldukça şaşırtıcıdır. Ayrıca hem gece karanlığının hem de şiddetli yağmurun olduğu bir zaman diliminde girilen bu mücadelede savaşın ayrıntılarının hatırlanması kurgusal bir düşünceyi eseri olma ihtimali de yüksektir. Yine Remezov kroniğinde Yermak'ın cesedinin bir nehirde bulunduktan sonra üstündeki zırhtan onun

97- RMZ. LTP. MRVÇ. SPS., s.343.

98- YSP. LTP. SÇV. SPS, 148-149.

99-STR. LTP. SPSK. SPS, s. 37-39.

100- Yermak'ın zırhları da dâhil olmak üzere tüm eşyaları paylaşılır. Zırhlarından bir tanesi Ostyak beyi Alaça'ya, diğeri ise Mirza Kaydaul'a verilir. Sultan Seydak Yermak'ın kaftanını, Karaçi ise kılıfıyla birlikte kılıcını alır. Yermak'ın bu meşhur zırhlarının hikâyesi Remezov'un kroniğinde anlatılmaya devam eder. Yermak'ın ölümünden 66 yıl sonra 1650 yılında Kalmuk elçileri Tobolsk'a gelmişler ve Yermak'ın eşyalarının peşine düşmüşlerdir. Hatta Çar bir gramota göndererek eşyaların Kalmuk hanına verilmesini emretmiştir. Alaça'nın mirasçıları zırhı vermemiş, ancak Kaydaul'daki zırh alınabilmiştir. Bu zırhların akibeti sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bkz, RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s. 345-348; Zırhlardan birisi Ostyak beylerinden Alaça adlı kişiye diğer zırh ise ödül olarak Mirza Kaydaul'a verilmiştir. Sultan Seydak Yermak'ın kaftanını almıştır. Mirza Karaçi'ye kılıcını kını verilmiştir. Bu zırhların ve Yermak'a ait kişisel eşyaların akibeti için bkz, Miller, Opisanie Sibirskağo Tsarstva, s. 191-194

101- RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s. 345-348

olduğu anlaşıldığında zırh çıkarılmış ve cesetten kanlar akmaya başladığı söylenmiştir. Bu bilgiye göre Yermak'ın yaralandığı da düşünülebilir¹⁰². Mistik ve dini çerçevede sunulan bu bilgilerin aksine Nebolsin Yermak'ın Tatarlar tarafından öldürüldüğünü savunmaktadır¹⁰³. Fişher ve Miller'in görüşlerini savunan Hadi Atlasi, Nebolsin ile aynı görüşleri savunmaktadır¹⁰⁴

Yermak ve yoldaşlarının Küçüm Han tarafından ortadan kaldırılması İsker'de oldukça az askeri bulunan Gluhov'u oldukça endişelendirmiş bunun üzerine şehri terk etmiştir¹⁰⁵. Bir müddet sonra Küçüm Han'ın oğlu Sultan Ali¹⁰⁶ İsker'e girerek şehrin yönetimin eline aldı¹⁰⁷. Ancak Yermak'ın öldürüldüğü haberini alan Bekbulatov Seydak İsker'e gelerek Küçüm'ü yenmiş ve Sibir şehrini ele geçirmiştir¹⁰⁸. Sibir şehrinin kısa zaman içerisinde Küçüm Han ve Seydak arasında el değiştirmesi bölgede yaşayan Tatarları bölmüştür. Kuşkusuz bu bölünme Rusların işine yarayacaktı. Zaten çok geçmeden de Sibir hanlığını ele geçirmek için Rus yönetimi faaliyetlere başlamıştı. Ancak bu seferki işgal girişiminin kalıcı olması için müstahkem mevki ve şehirler inşa edilmiştir. Ayrıca bölgeye gönderilen askeri birlikler daha önce gönderilenlerin aksine Sibirya coğrafi koşullarına göre tedarik edilerek bölgeye ulaştırılmışlardı. Rusların planlı ve programlı hareket ederek Sibirya işgal sürecini kalıcı hale getirmek için 1586'da Tümen şehrini kurdu. Ertesi yıl İsker'e yakın bir bölgede Tobolsk, şehrini kurarak askeri birliklerle güçlendirdiler. Çok geçmeden de Sibir hâkimi Seydak Ruslar tarafından tuzağa düşürüldü¹⁰⁹. Rusların bölgede yeni şehir ve kale ağları kurması hakimiyetlerini sağlamlaştırdı. 1598'de ise Andrey Voyevkov komutasındaki Rus birlikleri Küçüm Han'ı saf dışı bırakarak Sibirya işgalinde önemli bir başarı elde etmişlerdir¹¹⁰. Sibir Hanlığının ele geçirilmesinden sonra Ruslar bu uçsuz bucaksız coğrafyada müstahkem mevki, şehirler kurarak hakimiyetlerini tesis etmişlerdir¹¹¹.

Sonuç

Dünyanın en geniş bölgelerinden olan Sibirya'ya Türklerin ne zaman geldiği yerleştiği konusu ifadeye muhtaçtır. Ancak Batı Sibirya bölgesinde Türk topluluklarının otokton halkı olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu bölgedeki otokton halkın kurduğu en önemli devletlerden biri şüphesiz Sibir Hanlığıdır. Kuruluş tarihi müphem olan

102- Miller, *Opisanie Sibirskago Tsarstva*, s. 191-194.

103- Nebolsin, *Pokorenie Sibiri*, s. 90-92.

104- Hadi Atlasi, *Sibir Tarihi*, s. 91.

105- RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s.344

106- Küçüm Han'ın en büyük oğlunun adı Yesipov'da "Alee" (АлѢе), Remezov'da "Aley" (АлѢй) (RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s.344), Stroganov'da ise "Alliy" (Аллий) (STR. LTP. SPSK. SPS, s.19) şeklindedir. Tercüme metinde "Sultan Ali" şeklinde yazıldı

107- YSP. LTP. SÇV. SPS, s. 151.

108- STR. LTP. SPSK. SPS, s. 39.

109- Miller, *Opisanie Sibirskago Tsarstva*, s.219.

110- Nebolsin, *Pokorenie Sibiri*, s.-117-127

111- İ. Zavalışin, *Opisanie Zapadnoy Sibiri İ Zavalışina*, Moskva 1862, s.103.

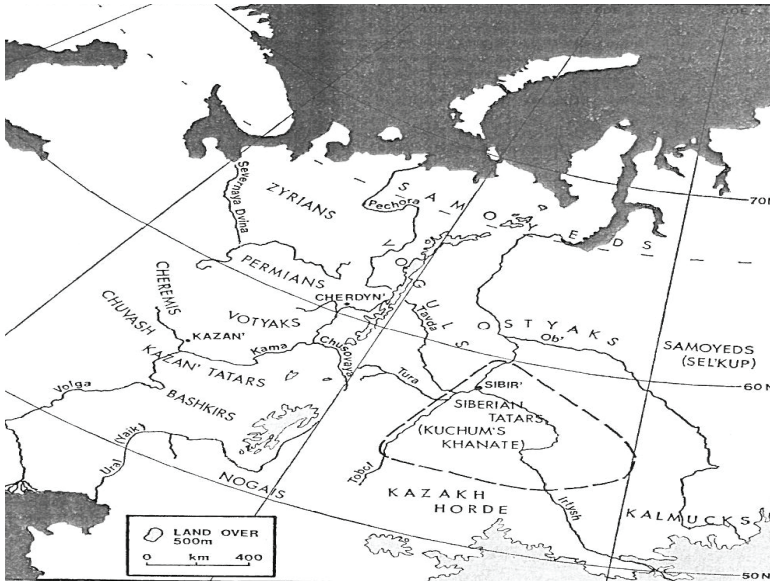
ancak 1464 yılında İbak Han'ın saltanı ile başladığı varsayılan hanlık Rusların Kazan ve Astarhan Hanlıklarını alması sonrası önemli bir mücadele merkezi haline gelmiştir. Aslında Rusların bu hanlıkların işgali sonrası Sibiryaya ve havalisine yönelme arzusunda olduğu tam manasıyla söylenemez. Zira bu dönemde Rusları oldukça meşgul eden Livonya Savaşı, sosyal, politik ve ekonomik krizin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle her ne kadar Batı'dan ve Güney'den ilerleme sahası kapalı halen gelen Rusların Doğu'yu gözüne kestirdiği düşünülse de bu düşünce kuvveden fiiliyata geçmemiştir. Ancak XVI. yüzyılda Perm sahasında kazançlı tesisleri olan Stroganov ailesi bu süreci bambaşka mecralara götürmüştür. Aslında Rus Çarlığı'nın bu kargaşa döneminde bölge halklarının kendi üretim merkezlerine saldırılar düzenlemesi nedeniyle muhtemelen Livonya Savaşı'ndan kaçıp eşkıyalık hareketlerine bulaşan Kossak lideri Yermak'tan faydalanmak isteyen bu aile, Sibir'in fethini öngörmüyordu. Dini-ve ideolojik temelde yazılmış olan Rus kroniklerinin müellifleri de Yermak ve ekibinin neden Sibir'de olduğunu bilmiyordu. Bu nedenle hiçbir şekilde çapulculuğundan söz edilmeyen bu kaçkınlar tanrı tarafından putperest hakimiyetine son verilmesine için gönderilen kahramanlardı. Ancak hem kronikler hem de dönem kaynakları incelendiğinde Yermak ve yoldaşlarının Stroganov ailesi tarafından asıl Rus birlikleri gelene kadar ölüme gönderildikleri anlaşılmaktadır. Nitekim bir avuç Kossak'ın Küçüm ve kalabalık ordusuna karşı askeri olarak başarılı olsa da lojistik olarak tükeneceği aşikardı. Kroniklerin aksine zaten Yermak'ın Sibir'de durma gibi bir düşüncesi yoktu. O talan ettiği mallar ile nereye gideceği belli olmayan bir kaçkındı. Sibir'i ele geçirmesi tesadüfî olaylar zincirinin bir halkasıydı. Ancak çapulculuktan kahramanlığa giden yolda Yermak'ın, Ruslara Sibir'in kapılarını açtığı bir gerçektir.

EK-1: Yermak Timofeeviç ve Zırhı

ЕРМАКЪ ТИМОФЬЕВИЧЪ
Завоеватель Сибири
въ его настоящемъ Русскомъ вооруженіи, слѣдующа
рисункамъ Сивирской Лѣтописи по списку Ремезова.

Ek-2: 16. Yüzyılın Sonlarında Ural Bölgesi

Kaynakça

Sibir Kronikleri

“Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku”, Sibirskiya Letopisi, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s.312-366.

“Sibirskaya Letopis Savvı Yesipova”, Sibirskiy Vestnik, Sanktpeterburg 1824, s.120-174.

“Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago”, Sibirskiya Letopisi, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s.1-46.

“Stroganovskaya Letopis Po Tolstovskomu Spisku”, Sibirskiya Letopisi, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s.47-96.

“Stroganovskaya Letopis v Sokraşeniy Po Afanasiyevskomu Spisku”, Sibirskiya Letopisi, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s.97-104.

“Yesipovskaya Letopis Po Abromovskomu Spisku”, Sibirskiya Letopisi, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s.241-260.

“Yesipovskaya Letopis Po Buzunovskomu Spisku”, Sibirskiya Letopisi, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s.296-306.

“Yesipovskaya Letopis Po Golovinskomu Spisku”, Sibirskiya Letopisi, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s.307-311.

“Yesipovskaya Letopis Po Pogodinskomu Spisku”, Sibirskiya Letopisi, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s.271-295.

“Yesipovskaya Letopis Po Rumyantsovskomu Spisku”, Sibirskiya Letopisi, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s.261-270.

“Yesipovskaya Letopis Po Sıçevskomu Spisku”, Sibirskiya Letopisi, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s.105-170.

“Yesipovskaya Letopis Po Spisku Undolskago”, Sibirskiya Letopisi, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s.171-240.

Araştırma ve İnceleme Eserler

ALLEN W. David Muhteşem Süleyman Zamanında Türk Dünyası, Çev. Serkan Acar, Selenge, İstanbul 2012.

ARMSTRONG, Terence Yermak’s Campaign in Siberia, The Hakluyt Society Press, London 1975.

ACAR, Serkan “Sibir Hanlığı”, Avrasya’nın Sekiz Asrı Çengizogulları, Ötüken, İstanbul 2017, s. 388-389.

ALAN, Hayrünisa “Altın Orda Hanlığında Hakimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerin Ortaya Çıkışı”, Tarih Dergisi, S. 54, 2011/2, İstanbul 2012, s. 1-20

ALİMOV, Rysbek Kadir Ali Bek ve Camiü't-Tevarih'i Üzerine Dil İncelemesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.

ASLANTÜRK, Harun, Letopis Sibirskaya (Sibir Vekayinamesi)'nın eviri ve incelemesi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek lisans Tezi, Ordu 2017.

ATLASİ, Hadi Sibir Tarihi, Syenbike, Kazan Hanlığı, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1993.

ATLASİ, Hadi Sibir Tarihi, ev. Eser Havare, TTK, Ankara 2016.

BUTSINSKİY, P. N., Zaselnie Sibiri i Bit Pervıy Yeya Naselnikov, Harkov 1889,

EBU'L-GAZİ BAHADIR HAN, Türk'n Soy Ağacı Türk Şeceresi, ev. Doktor Rıza Nur, Sadeleştiren Yunus Yiđit, İlgı Kültür Sanat, İstanbul 2009.

FİŞER, İogan Ebergard, Sibirskaya İstoriya s Samago Otkritiya Sibiri Do Zavoyevaniya Sey Zemli Rossiyskim Orujem, Sanktpeterburg 1774

FORSYTH, James A History of the Siberia, Russian's Nort Asian Colony 1581-1990, Cambiridge 1992.

GAGEMEYSTER Yu. A. (1854), Statistiesкое Obozrenie Sibiri, I, Sanktpeterburg.

HALİKOV, A.H. Rus Tanınan 500 Bulgar-Tatar Türk Asıllı Sülale ev. Mustafa ner, TDAV, İstanbul 1995.

HOWORTH, H. H. “Two Early Sources for Mongol History” The Journal of the Royal Asiatic Society, C. XV., S. 4, Ocak 1883, s.s. 346-356;

İNAN, Abdülkadir “Sibirya Türkleri”, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara: TKAE, s.1272-1282.

KARAMZİN, N. M, İstoriya Gosudarstva Rossiyskago, Kniga III, T. IX, Sanktpeterburg 1843.

KURAT, Akdes Nimet Ahmet Temir, “Sibir (Sibirya) Hanlığı, Türk Dünyası El Kitabı (Coğrafya-Tarih), C. I., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2001.

LEVŞİN, Aleksey Opisanie Kirgiz-Kazaçih Ord i Stepey, 2. Kısım, S. Peterburg 1832.

MİLLER, Gerard Friderik Opisanie Sibirskago Tsarstva i Vseh Proizvedşih v Nem Del, Ot Naçala A Osoblivo Ot Pokoreniya Ego Rossiyskoy Derjave Po Siy Vremena, Akademiy Nauk, Sanktpeterburg 1750.

ÖZKAN, Murat “Sibir Araştırmalarına Dair Bir Rus Mecmuasının Tetkiki: ‘Sibirskiy Vestnik’, SUTAD, Nisan 2019, S. 45, s. 307-332.

SERGEEV, V. I. “K voprosu o pokhode v Sibir’ družhiny Ermaka,” Voprosy istorii, No. 1 (1959); idem, “Istochniki i puti issledovaniia pokhoda volzhskikh kazakov,” in *AktuaVnye problemy istorii SSSR* (Moscow: Nauka, 1975).

SKRYNNIKOV, R. G., “Ermak’s Siberian Expedition” *Russian History*, Vol. 13, No. 1, Special Issue: Studies On Sixteenth-Century Muscovy: Ermak And John The Dread (Spring 1986 / Printemps 1986).

SKRYNNÍKOV, R. G., *Rossiiia Posle Oprichniny* (Leningrad: Leningradskii universitet, 1975).

SPERANSKIY, M. N., *Povest o Gorodah Tare i Tyumeni*, Trudi Komissii po Drevne-Russkoy Literature Akademii Nauk, Leningrad 1932, T. 1., s.13-32

TOMILOV, N. A., *Batı Sibirya Türkleri*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay. İstanbul 2013.

TOPSAKAL, İlyas, *Sibirya Tarihi*, Ötüken, İstanbul 2017.

VERNADSKY, George Rusya Tarihi, Çev., Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, Selenge, İstanbul 2011.

Veselovskiy, N.İ. (1891). İvan Daniloviç Hohlov, S. Petersburg, 1891. S. 48-72.

ÜNAL, Fatih “Çarlık Döneminde Rusların Sibirya Araştırmaları, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 8, S. 41, Aralık 2015, s.613-647.

ÜNAL, Fatih “Geçmişten Günümüze As-Tarhan (Astrahan/Hacı Tarhan), A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 38, Erzurum 2008, s. 227-252.

VVEDENSKIİ, A.A. *Dom Stroganovykh v XVI-XVII vv. Moskova* 1962.

ZAVALIŞIN, İ. *Opisanie Zapadnoy Sibiri i Zavalışina*, 1862 Moskva.

VELYAMİNOV-ZERNOV, V. V., *İzsledovanie o Kasimovskih Tsaryah i Tsareviçah*, II, Sanktpeterburg 1864.